

Gregoriusmis

Introïtustekst: Joods Sabbathsgebed

Deze dag zij geëerd boven alle dagen,
want op haar rust de Eeuwige Rots.
*Deze dag zij geëerd boven alle dagen,
want op haar rust de Eeuwige Rots.*
Dit is de eerste dag van heilige samenkomsten,
deze dag van rust, deze heilige sabbat,
dus allen zeggen *kiddush** over de wijn,
en terwijl we eenheid zoeken zegenen we de broden.
*Deze dag zij geëerd boven alle dagen,
want op haar rust de Eeuwige Rots.*
Eet goed voedsel en drink goede wijn;
zij die God dienen is dit alles gegeven:
Kleren om te dragen, delen van brood,
vlees en vis en allerlei smakelijke gerechten.
*Deze dag zij geëerd boven alle dagen,
want op haar rust de Eeuwige Rots.*
Laat niets ontbreken op deze dag.
Eet, wees voldaan en zegen de Eeuwige,
je God, die je liefhebt,
die je heeft gezegend onder alle mensen.
*Deze dag zij geëerd boven alle dagen,
want op haar rust de Eeuwige Rots.*
* heiliging

Lezing: 1 Kor. 11, 17. 20-26. 33-34

Nu ik u toch aanwijzingen geef: ik kan u niet prijzen om uw samenkomsten. Die doen meer kwaad dan goed. U komt niet samen om de maaltijd van de Heer te vieren. Want van wat u hebt meegebracht eet u alleen zelf, zodat de een honger heeft en de ander dronken is. Hebt u soms geen eigen huis waar u kunt eten en drinken? Of veracht u de gemeente van God en wilt u de armen onder u vernederen? Wat moet ik hierover zeggen? Moet ik u soms prijzen? Dat doe ik in geen geval.

Want wat ik heb ontvangen en aan u heb doorgegeven, gaat terug op de Heer zelf. In de nacht waarin de Heer Jezus werd uitgeleverd nam hij een brood, sprak het dankgebed uit, brak het brood en zei: 'Dit is mijn lichaam voor jullie. Doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken.' Zo nam hij na de maaltijd ook de beker, en hij zei: 'Deze beker is het nieuwe verbond dat door mijn bloed gesloten wordt. Doe dit, telkens als jullie hieruit drinken, om mij te gedenken.' Dus altijd wanneer u dit brood eet en uit de beker drinkt, verkondigt u de dood van de Heer, totdat hij komt.

Daarom, broeders en zusters, wees gastvrij voor elkaar wanneer u samenkomt voor de maaltijd. Wie honger heeft kan beter thuis eten. Dan leiden uw samenkomsten tenminste niet tot uw veroordeling. De overige zaken zal ik regelen wanneer ik kom.

Overweging

Een paar weken geleden stond er in de krant zomaar een berichtje over een brief van de paus aan Huub Oosterhuis, het was al een tijdje geleden geschreven en verstuurd maar blijkbaar nu ineens in het nieuws, een blijk van medeleven - waarvoor was niet meteen duidelijk – enkele lieve mensen van de Ekklesia in Amsterdam hadden er de hand in gehad - en de Rooms-Katholieke bisschop van Haarlem-Amsterdam, Jan Hendriks, had de brief bij Oosterhuis bezorgd en ze hadden een goed gesprek gehad.

Op de website van Jan Hendriks was over het bezoekje verslag gedaan. En daarbij was onder andere een belangrijk pijnpunt tussen Oosterhuis en Rome aan de orde gekomen. Zo werd de bisschop uitdrukkelijk gevraagd om nog eens te vermelden dat Oosterhuis terdege had beseft dat hij veel Rooms-Katholieken had gekwetst met een uitspraak die hij twintig jaar geleden in een lezing had gedaan - en u weet, Oosterhuis herhaalt zijn lezingen nog wel eens - een uitspraak over wat hij noemde het 'demasqué van de transsubstantiatie'. Hij was er in 2014 al op teruggekomen 'niet trots op deze zin', maar het was destijds de reden dat in een eigen liedbundel van het bisdom Roermond geen enkele liedtekst van Oosterhuis meer was opgenomen, maar wel van protestantse dichters, en dat ook in officiële publicaties voor de liturgie in de Nederlandse kerkprovincie een aantal van zijn teksten niet meer mag worden afgedrukt, iets dat van de week overigens nog eens werd herbevestigd.

Omdat ik hier in een gemeenschap verkeer die tot het levende erfgoed van Oosterhuis en zijn werk behoort, - u zult waarschijnlijk niet snel gekwetst zal zijn als ik de woorden van destijds er nog eens bij pak - durf ik het erop te wagen: de '*truc der trucs*', zo had Oosterhuis de viering van de eucharistie volgens de Romeinse ritus genoemd, en dan leer van de transsubstantiatie. 'Waarvoor ik het liefst erkenning zou krijgen', zei hij, 'is wat ik het *demasqué van de transsubstantiatie* noem: de ontmaskering van de roomse overtuiging dat Christus werkelijk aanwezig is in het brood en in de wijn. In die opvatting is de eucharistie volstrekt onschadelijk gemaakt, de *truc der trucs* geworden, zonder enige politieke relevantie. Daaraan heb ik iets gedaan. *Want niet het brood is het lichaam van Christus, wij, de gemeente, zijn dat.* Die straalt zijn kracht uit in de wereld.' (einde citaat) 'Vader van Trijntje is een ketter', kopte RTL-nieuws destijds...

Goed, hij is erop teruggekomen, en dat lijkt me ook terecht, Maar, zoals bij dit soort polemische teksten, had en heeft hij natuurlijk ook een punt, zeker waar het de gemeente als lichaam van Christus betreft.

Sta me toe u in het kort mee te nemen naar wat nu die gewraakte transsubstantiatie eigenlijk is, het vraagt – zo waarschuw ik u – enige filosofische vaardigheden – disclaimer – het zal in het kader en het tijdsbestek van deze toespraak onmogelijk zijn een compleet beeld van alle discussies en nuances te geven over dit onderwerp waarover de kerken al tweeduizend jaar discussiëren en soms tot op het bot verdeeld zijn...ik hoop dat u me daarvoor wilt excuseren.

Allereerst: Het eigenlijke dogma waar het hierover gaat is niet de transsubstantiatie. De transsubstantiatie is een verklaringsmodel, - en in de Rooms-Katholieke Kerk sinds het Concilie van Trente - het concilie van de contrareformatie het enige wáre verklaringsmodel voor wat het eigenlijke dogma is en dat is 'de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in brood en wijn', de '*presentia realis*' als mooie Latijnse benaming. Dat is in de wereldkerk al heel vroeg, al in de eerste eeuwen, een door bijna iedereen aanvaarde gedachte dat Christus niet symbolisch of metaforisch, maar écht, 'substantieel' aanwezig is, onder de gedaante van of 'in de tekenen van' brood en wijn, door de woorden van consecratie die door een priester worden uitgesproken, vroeger alleen de instellingswoorden, tegenwoordig is dat het hele tafelgebed.

Eigenlijk alle kerken aanvaarden die gedachte op een of andere manier, mer is wat verschil over of die aanwezigheid lichamelijk moet worden opgevat of juist in bovennatuurlijke zin: Christus in zijn verheerlijkte staat, maar hij is aanwezig, zo zeggen de meeste kerken. De Nederlandse gereformeerde kerken behoren, samen met enkele evangelicale stromingen die hen daarin hebben gevolgd, tot een Zwingli beïnvloede minderheid die zegt: 'nee, brood en wijn zijn maar tekenen die naar Christus wijzen, het betekende zelf is in het teken echter niet aanwezig'.

Goed, de vraag rees dan - en dat leidde tot een hoogtepunt in de late middeleeuwen, hoe dat dan in zijn werk gaat: hoe wordt Christus, of hij nu in de hemel is of overal, ineens tot het wezenskenmerk van het brood en wijn dat wij in de viering van de liturgie met elkaar delen? Dat gebeurt, zo is en wordt nog altijd gezegd, op een 'geheimnisvolle wijze' dichters uit de middeleeuwen konden het zo mooi zeggen: brood en wijn zijn de sluiers waarmee Christus' gelaat is omhuld. Maar voor de wetenschappers van de late Middeleeuwen, met de grote Thomas van Aquino voorop, was dat niet genoeg. Zij wilden het op een – voor hen – rationale manier kunnen verklaren en dát werd nu de leer van de transsubstantiatie.

Daar komt een beetje Aristoteles bij kijken. Ieder ding of levend wezen heeft volgens Aristoteles een substantie en accidenten. Bijvoorbeeld een stoel: die heeft verschillende accidenten, dat zijn allerlei eigenschappen zoals de houtsoort, de kleur, het aantal poten, de hoogte van de stoel, de aanwezigheid van een rugleuning, enzovoorts. Maar die accidenten vertegenwoordigen niet het wezen van de stoel: dat is dat je erop kunt zitten. Het maakt voor dat wezen, die substantie van de stoel, niet uit of er drie poten zijn of vier of vijf - twee wordt wat lastiger - het maakt niet uit of de stoel wit is of zwart, hoog of laag, van eikenhout of plastic, dat zijn allemaal veranderlijke waarden die niet reiken aan de essentie van het begrip stoel.

Zo is het ook met het brood en de wijn van de eucharistie, zei Thomas. Een brood heeft allerlei accidenten: het heeft een smaak, een geur, een textuur, het is gemaakt van een bepaald soort graan, het heeft een vorm, het is vers of juist oud, gezuurd of ongezuurd, maar het wezensmerk van brood, de substantie, is: dat het ons voedt en dat we ervan kunnen leven. Maar wat nu in de eucharistie gebeurt, als we het brood omhooghouden en we denken, zoals Paulus het overgeleverd had gekregen, aan Jezus en spreken over dat brood de woorden uit die hij zelf daarbij had gezegd op die laatste avond van het paasmaal 'dit is mijn lichaam' dan verandert, op geheimnisvolle wijze, de substantie van dat brood in het lichaam van Christus. Het is niet langer meer een voedingsmiddel, maar de mantel waaronder hij mét ons is en het middel waarmee Hij óns wil voeden zijn wezen met het onze wil verenigen, om ons tot nieuwe mensen te maken.

Transsubstantiatie: de accidenten zijn hetzelfde, het is nog steeds graan, oud of vers, gezuurd of ongezuurd, maar het is van een gewoon voedingsmiddel hemels brood geworden, het Lichaam van Christus.

Daar kwam natuurlijk objectie tegen. Luther bijvoorbeeld, vond dit maar een nutteloze en omslachtige manier om de werkelijke tegenwoordigheid uit te leggen. Hij zei: als Christus heeft gezegd 'dit is mijn lichaam' dan is dat nu eenmaal zo, en heeft dat verder geen verklaring meer nodig. En Calvijn zei: dat zal allemaal best zo zijn, die tegenwoordigheid van Christus, maar dat is alleen het geval voor wie gelooft dat dat zo is. En in de jaren '60 van de twintigste eeuw hebben met name Rooms-Katholieke theologen, niet toevallig Nederlanders, in die hele beweging waaruit u ook bent ontstaan, een serieuze poging gedaan om de geloofsgeheimen opnieuw - en op een oecumenisch aanvaardbare wijze - te verwoorden, een visie die destijds ook door de bisschop van Rome, Paulus VI, in dankbaarheid is aanvaardvals 'mogelijk verklaringsmodel' maar ook weer niet meer dan dat.

Dat is het idee van de transsignificatie, ik haal het toch even aan: transsignificatie of transfinalisatie: verandering van de betekenis, of van het doel. Dat gaat ook met accidenten en substantie, maar ziet de liturgie veel meer als een spel: zoals kinderen twee boeken die op tafel liggen kunnen vastpakken en zeggen: dat is jouw auto, dit is mijn auto. De accidenten van papier, de kaft, de gedrukte woorden, verliezen dan aan waarde ten faveure van de betekenis die de kinderen erin leggen als objecten van hun toegewijde spel, ze leggen hun ziel erin: deze is van jou, deze is van mij, en nu gaan we spelen. Zo gaat dat dan met het brood en de wijn in de liturgie, Voor wie daaraan deelneemt en zich eraan overgeeft: brood en wijn als voedingsmiddelen verliezen hun waarde ten faveure van Hem die het brood des levens is, wiens ziel en zaligheid erin ligt en die onze ziel en zaligheid vraagt.

Waarom is dit alles, die werkelijke tegenwoordigheid van Christus In aardse materie, nu toch zo'n punt? Staat u me toe daarvoor nog een klein onderscheid in 'avondmaalsbeleving' bloot te leggen. We onderscheiden, als het om de visie op de Maaltijd gaat, twee verschillende stromingen

- Er is allereerst een 'testamentaire' stroming. Dat is de maaltijd als een gedachtenismaal aan Christus, die we houden om het verbond, het testament, de nalatenschap van Christus te vieren, onze gemeenschap met elkaar als bondgenoten voor een nieuwe toekomst, een betere wereld, het Koninkrijk dat komen zal, in de lijn van de joodse verwachting, de viering van het joodse bevrijdingsmaal zoals Jezus dat met zijn leerlingen deed in de nacht van zijn overlevering. Dat is, denk ik, de lijn waarin de meesten van u zich wel zullen herkennen, een traditie die lang onder de oppervlakte is gebleven, maar met recht en reden nu weer leeft.

- De andere traditie is die van wat ik noem de 'voortgaande incarnatie' van de transformatie en de verheerlijking, Christus is de mensgeworden gestalte van God, beeld en gelijkenis van Gods heerlijkheid, zoals we met één van de oudste liederen over Jezus al hebben gezongen. Zijn menswording - ik kom weer bij de theologie van de kerken van het oosten - zijn incarnatie, is voortgaande schepping. En die schepping houdt niet op bij Christus, die schepping moet nog verder voltooid, onze aarde wacht nog op haar verheerlijking. En in die gedachtegang is Christus' werkelijke aanwezigheid van groot belang: Christus is ook in óns, hij bestaat niet alleen als een geestelijke gedachte, een mooie theorie, maar hij is deel van onze werkelijkheid, hij transformeert ons bestaan naar het beeld en de wijsheid, het Woord en de toekomst van God.

'Wij geloven met hand en tand
het brood van de heilige dis
dat met Pasen geboren is
de wijn onze bloedverwant.' (Willem Barnard)

Geloven gaat niet buiten ons lichaam om, geloven gaat niet buiten deze geschapen werkelijkheid om. Die twee tradities moeten niet tegenover elkaar worden uitgespeeld. Ze raken elkaar in wat we 'heiliging' noemen, *kiddusj*, 'Uw naam worde geheiligd, uw wil geschiede op aarde zoals in de hemel'. Daarom vind ik het lied 'De tafel der armen' nog steeds zo mooi, want daarin komt het allemaal bij elkaar, we zullen het aan het eind van deze viering dan ook nog eens zingen: 'Aanschijn der aarde, wie zal jou vernieuwen? Hij die alles zal zijn in allen, heeft ons bestemd om, aarde, jouw aanschijn te vernieuwen.'

Geloven gaat niet alleen over onze geest, maar ook over ons lichaam. Dat is niet slechts een kerker van de ziel, maar het is de geschapen werkelijkheid van God-op-aarde, wij zijn met huid en haar van Hem ook als ons huid en haar gevaar lopen of het dreigen te begeven... En met elkaar hier aanwezig, en allen hier rondom ons heen, in deze stad, en in deze onrustige wereld, vormen wij één Lichaam van Christus, door Hem gevoed...

Als Messiaen, die vrome katholieke componist, aan het eind van zijn leven, zijn meditaties op het heilig sacrament componeert, klinken in het plechtige middendeel over de instelling van de eucharistie de instellingswoorden van Christus niet twee maar driemaal. Alsof hij wilde zeggen: Het gaat over zijn lichaam, zijn bloed, maar uiteindelijk ook om *mijn* lichaam, gebroken en gedeeld en om de gemeente, die het Lichaam van Christus in de wereld is, zoals Oosterhuis zei.

En ik zie in gedachten een nachtegaal zitten in één van de hoge ramen van deze kerk, toekijkend en uitkijkend en luid twinkelerend van een nieuwe wereld die komen zal...

orgelspel:

L'institution de l'Eucharistie uit Livre du Saint Sacrement, Olivier Messiaen

Slottekst: Eucharistie 3

Wij spreken woorden van brood
wij gieten liederen wijn uit
wij luisteren met onze handen
en met onze lippen horen wij
woorden van brood worden vlees
terwijl de wijn zich tot bloed zingt
dan groeien wij in de tijd
terug tot de dag van de schepping
vooruit tot het einde der wereld. (Willem Barnard)

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden.
www.ekkesialeiden.nl
info@ekkesialeiden.nl